

Görcsné ph. dr. Muzsai Viktória

Szociális-emocionális képességfejlesztés

*A szociálisan kívánatos viselkedés minden kétséget kizáróan
a következő évtizedek korszelleme lesz.
(Stephen 1980)*

1. A téma aktualitása

A felnövő nemzedékre a XXI. században komoly lehetőségek és kihívások várnak. Lépést kell tartaniuk az információs és tanuló társadalom fejlődésével, ugyanakkor meg kell birkóznuk a társadalom kisebb-nagyobb közösségeinek kapcsolatrendszerével, a mássággal, önmaguk és mások érzelmeivel, a tömeghatásokban születő indulatokkal.

A tankötelezettség, az élethosszig tartó tanulás következtében hosszabb időre kell tanulóként a padban, iskolai keretek, szabályok között élniük. A tudásbeli gyarapodás mellett alkotó módon együtt kell működni az adott közösség tagjaival. A közoktatásból tehát az emberi értékekre igényes, alkalmazkodni képes, érzelmi életében stabil, pozitívan gondolkodó, kreatív, értékes embereknek kell(ene) kikerülniük.

Az intézményes nevelés-oktatás fő feladata: a testi, az intellektuális és a szociális-emocionális képességek harmonikus fejlesztése kell(ene) hogy legyen. Bármelyik területen jelenlévő deficit hátrányos helyzethez vezethet, hiszen a három terület egymással szoros összefüggésben van, és kölcsönösen hat egymásra. A tanulók egy jelentős csoportjánál az alulteljesítések, a kudarcok hátterében gyakran nem értelmi, hanem magatartási, beilleszkedési, érzelmi képességek hiánya szerepel. A magatartási, beilleszkedési, érzelmi képességek hiánya a kisgyerekeknél már alsó tagozatban megmutatkozik a gyerekközösségekbe való beilleszkedés-képtelenségben, a tanítási órákon való figyelmetlenségben, pontatlanságban, az önkifejezés sikertelenségében, abban, hogy nem tudnak társaikkal együttműködni, képtelenek az eredményekért kitartóan küzdeni, nem tudnak az új környezethez alkalmazkodni, nem tudják a másságot elfogadni, nem tudják, vagy nem akarják a szabályokat betartani (Görcsné Muzsai 2006a).

E tényezők a gyerekeknél behozhatatlan lemaradást, hamis énképet, sőt személyiségtorzulást okozhatnak, melyek egy életre elzárhatják őket a tanulástól, a továbbtanulástól, a sikeres életfeltételektől, és -pályától, azaz hátrányos helyzethez vezetnek.

2. Szociális készségek vizsgálata, fejlesztési lehetőségei

A szociális készségek fejlődésének részletes vizsgálatára és fejlesztésének lehetőségeire, jelentőségéhez képest, hosszú ideig kevés figyelmet fordítottak mind a kutatásban, mind a napi gyakorlatban. A külföldi szakirodalomban az elmúlt 25-30 év során kezdtek megjelenni a témával kapcsolatos cikkek és könyvek. Az utóbbi években egyre nagyobb az érdeklődés a szociális készségek tanítása iránt. Annál inkább, mert a jelenlegi tananyag szinte kizárólag az akadémikus készségek tanítására szorítkozik, és úgy tűnik, hogy a szociális készségek fejlesztése pusztán a pedagógiai rendszer működésének mellékterméke. A társadalom és ennek megfelelően az iskola azt reméli, hogy a szociális viselkedés megfelelő szintű elsajátítását a szülői hatások megteremtik. Mégis mind ez idáig csak nagyon kevés olyan kidolgozott program van, amelynek keretében a szociális készségeket az oktatási program részeként, aktívan tanítják, és a hangsúlyt nem a már meglévő interperszonális problémák csökkentésére, hanem a megelőzésre helyezik (Fülöp 1991).

3. Szakmai együttműködés tanulási és magatartási hátrányok kezelésére, megelőzésére

1993-tól kivételes lehetőség kínálkozott a hollandiai CED Rotterdam Oktatási Szolgáltató Központtal alakuló szakmai együttműködés keretében nálunk is aktuális téma mélyebb tanulmányozására. A holland pedagógiai-szakmai szolgáltató intézet már ekkor kb. 15-20 éves tapasztalattal rendelkezett a tanulási, magatartási és szociális hátrányok kezelésére kifejlesztett oktatási innovációk és programok terén (Göröcsné-Muzsai 2006a).

A *Szociális-emocionális nevelés* című projektben a holland intézeten kívül magyar szolgáltató intézetek is részt vettek. A szerző ezen együttműködés nemzetközi, országos és megyei projekt vezetőjeként 1994–1997 között több átadó tanfolyamon igyekezett a hollandok által közvetített szemléletet, szakmai anyagokat, módszereket honi keretek között terjeszteni, 1998-tól a hazai, 2006-tól a határon túli adaptációt serkenteni. A 2005-ben az általa létrehozott

győri székhelyű CED Hungária Humán Szolgáltató Bt. mint a CED Groep Rotterdam Magyarországi Képviselőlete egyik fő tevékenységi területének tartja a szociális kompetencia fejlesztését egyrészt a már adaptált, másrészt a holland partnerintézet új programjainak, módszereinek, szakmai anyagainak közvetítésével. Ezen utóbbiak megismertetését, kipróbálását, adaptálását és terjesztését szorgalmazza – referencia óvodákkal és iskolákkal együttműködve – határon innen és túl.

A cikk rövid betekintést enged a programok alapjául szolgáló szociális-érzelmi képességfejlesztés, valamint a szociális kompetencia – holland felfogást képviselő – gondolatkörébe.

4. Szakmai programok gondolati kerete

A gyerekek különbözőek és egyenlőtlen helyzetben vannak. De minden gyereknek joga van a neki megfelelő oktatásra, nevelésre: ez a jog részben az intézményrendszer szintjén működik, amennyiben minden gyereket a neki megfelelő intézményben képeznek, részben az intézményen belüli differenciálással érvényesíthető, azaz minden gyereknek a neki megfelelő nevelést, oktatást kell(ene) biztosítani (Slavenburg 1996). Ezen utóbbi jog érvényre juttatásához kínálunk program- és kompetenciafejlesztést pedagógusoknak a nemzetközi együttműködés nyomán.

A pedagógus feladata a szociális-emocionális képesség fejlesztése: ezen azt a folyamatot értjük, melynek során megtanuljuk felismerni saját érzéseinket és mások érzéseit, ill. magatartásunkat és viselkedésünket mások számára elfogadható formában irányítjuk. (Természetesen a szociális és emocionális képességfejlesztés szorosan összekapcsolódik, szétválasztásuk csak a fogalmak értelmezése szempontjából indokolt.) A program ezen területek fejlesztésére modellt kínál, melynek megalkotói pszichológusok, viselkedés-terapeuták, gyógypedagógusok.

5. Szociális-emocionális képességfejlesztés

5.1. Alapfogalmak értelmezése

A nevelési-oktatási folyamat egyik fontos része a szociális, emocionális készségek és attitűdök kifejlődésének ösztönzése. De mit is értünk ezen?

A szociális és emocionális fejlesztésnek két egymáshoz kötődő területe van:

- a) a szociális képességek fejlesztése,
- b) az emocionális (érzelmi) képességek fejlesztése.

*Szociális képességfejlesztés*en az egyén kompetenciájának fejlesztését értjük hétköznapi szituációkon keresztül. Ez a kisgyerekek és a serdülők magatartásának, viselkedési szokásainak formálását, „szociális ügyességük” növelését jelenti, amely elősegíti, hogy a személyek úgy kommunikáljanak és hassanak egymásra, hogy azok pozitív reakciókat eredményezzenek, és segítsék elkerülni a negatív reakciók megjelenését.

A „szociális ügyesség” két képességgel van kapcsolatban:

- (1) A dolgok perspektivikus megragadásának képességével, amely alkalmassá tesz bennünket arra, hogy mások helyébe képzeljük magunkat, s magatartásunkat a másik ember szemszögéből is meg tudjuk ítélni.
- (2) A környezet elvárásaihoz való alkalmazkodás képességével, amellyel ki tudjuk választani az adott szituációhoz legjobban illő üdvözlési vagy társalgási formát.

A „szociális ügyesség” arra a konkrét tevékenységre utal, amit észlelünk (pl. megkérdezni más gyerekeket, hogy szabad-e velük játszani, engedni másokat is szóhoz jutni). Az emberek szociális viselkedésében nagyon sok különbség van. A szociális készségekben mind a viselkedési, mind a kognitív készségek szerepet játszanak. A szociális fejlesztés célja a pozitív szociális készségek kifejlesztése, valamint a magatartási/viselkedési zavarok csökkentése.

Emocionális képességfejlesztés alatt azt a folyamatot értjük, melynek során megtanuljuk felismerni saját érzéseinket és másokét is, és kifejezni azokat társadalmilag elfogadott módon. Az érzelmi fejlesztés szorosan összefonódik a szociális fejlesztéssel.

5.2. Szociális fejlesztést befolyásoló tényezők

A szociális fejlesztést befolyásoló tényezők három csoportját különböztetjük meg:

- (1) izoláltság,
- (2) testi /érzékszervi /értelmi fogyatékoság,
- (3) a társadalmilag elfogadott normától eltérő családi szokások.

Az *izoláltan* felnövő gyerekeknek számolniuk kell azzal, hogy nem alakul ki bennük megfelelő kapcsolatteremtő készségük, pl. nehezen tud barátságot kötni hasonló korúakkal az a kisgyerek, aki nem jár óvodába, mert a nagymama vigyáz rá.

A *testi /érzékszervi/ értelmi* fogyatékkal élők fogyatékoságukból eredően nem tudnak elegendő tapasztalatra és gyakorlásra szert tenni, esetükben ezeket a képességeket célzottan, direkt módon kell kialakítani.

Azok a gyerekek, akik a *társadalmilag elfogadott normától eltérő* családi szokások között nőnek fel, nehezen tudnak alkalmazkodni az iskola elvárásaihoz, pl. erős vallásos nevelésű családok gyerekei.

A szociális problémák gyakran járnak együtt a *tanulási nehézségekkel*. Ezért fontos annak felismerése, kiválasztása, hogy melyik az elsődleges probléma.

5.3./ Szociális-emocionális fejlesztés

A szociális-emocionális fejlesztés a készségfejlesztő feladatok sokaságát jelenti. Ezek a feladatok strukturáltak. Számos esetben elvárható, hogy a gyerek az adott képességet teljesíteni tudja egy adott életkorban. Természetesen mutatkozhatnak eltérések a teljesítményekben egy konkrét életkoron belül is, de ez még nem jelent feltétlenül magatartászavart. Pl. jó kapcsolatteremtés a szülőkkel és a tanárokkal, a feladattal való önálló megbirkózás képességfejlesztés abból a célból, hogy a gyerek önállóan tudjon játszani és dolgozni, de tudjon közösségben is tevékenykedni, képes legyen érzelmeit kifejezni.

Az a mód, ahogy a gyerek megold egy feladatot, szociális fejlettségi fokát mutatja. Amikor a gyerek meg tud oldani egy problémát, tanul belőle, ennek eredményeként jobban fogja tudni adaptálni ismereteit, és más szituációkban is felhasználni azokat. Egyre magabiztosabbá válik, szociális kompetenciája nő. Képes lesz megfelelni és eleget tenni a mindennapi élet kihívásainak, elvárásainak (Legtenberg-Naudts 1994).

A szociális-emocionális fejlesztő tevékenységet többféle módon végezhetjük. Most megközelítéseket mutatunk be és értelmezünk, melyeket a szociális kompetenciafejlesztés témakörben Hollandiából adaptált programokban is alap kategóriaként használunk.

5.4. Gresham értelmezése: személyes kompetenciák

A személyes kompetenciát együttesen alkotja a szociális kompetencia, a szellemi kompetencia és a fizikai kompetencia. E három részterület egymással összefüggésben van, és kölcsönösen hat egymásra. *Gresham* (1988) táblázatba foglalta a személyes kompetencia modelljét. (A fizikai/testi kompetenciával most nem foglalkozunk.)

SZEMÉLYES KOMPETENCIÁK
(Gresham-modell)

SZEMÉLYES KOMPETENCIA		
FIZIKAI	SZELLEMI / INTELLEKTUÁLIS	SZOCIÁLIS
• • •	• általános műveltség • szellemi teljesítmény • érzékelés • beszédképesség	• szociális képesség • alkalmazkodó képesség

A szellemi/ intellektuális kompetencia az alábbiakat foglalja magába:

- (1) az intellektuális/kognitív készséget, általános intelligenciát,
- (2) iskolázottságot, tanulmányi eredményeket,
- (3) észlelést/érzékelést,
- (4) beszédképességet.

Ezen készségek mindegyike felosztható további speciális területre. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy sok, kis mértékben fogyatékos tanuló – pl. olyan, akinek tanulási problémái vannak – került speciális iskolába szellemi inkompetencia miatt. Néhányan ezek közül szociális inkompetenciájuk miatt vannak ott. A szellemi és szociális kompetencia kapcsolatára újra visszatérünk, amikor a tanulási és viselkedési problémákról szólunk.

Szociális készségek/ kompetenciák

A szociális készségek fontos tényezői az egyén szociális kompetenciájának. Gresham megállapította, hogy a szociális készségek fejlettségét adott körülmények között elért eredmények jelzik, definíciója szerint: „A szociális készségek azon készségek, amelyek bizonyos körülmények között fontos szociális sikert garantálnak a kisgyerekeknek és a serdülőknek.”

Az óvodában/iskolában fontos szociális sikerek:

- (1) elismerés vagy népszerűség a tekintélyesebb társak körében;
- (2) kiemelkedő, fontos személyek, pl. tanár dicsérete;
- (3) egyéb szociális viselkedési formák, amelyek kapcsolatban vannak az előzményekkel (beszélgetések, konfliktusok elrendezése).

5.5. Ulrike Petermann értelmezése

Ulrike Petermann szintén a szociális kompetencia területéhez sorolja a szociális készségeket. Nézete szerint a szociális kompetencia fejlesztésének

célja a szociálisan szorongó gyerekek részére terápia biztosítása. A szociális kompetenciának három szintjét különbözteti meg:

- (1) differenciált viselkedési repertoárt,
- (2) jól differenciált észlelési képességet,
- (3) problémamegoldó készséget.

Petermann értelmezésében „a szorongástól való mentességet a megfelelő magabiztosság és önbecsülés mutatja”. A megszerzett szociális készségek magukba foglalják az empatikus kompetenciát: annak képességét, hogy magunkat más helyébe képzeljük; az interperszonális kompetenciát: jó modort, az érzelmek kifejezését, önirányítást, valamint a fentiek integrálását.

A szociálisan kompetens személy megtalálja a megfelelő utat a környezetéhez való alkalmazkodáshoz, és pozitív hatással van környezetére. A szociálisan kevésbé kompetens személy nem éri el ezt az egyensúlyt. Tisztáznunk kell, hogy a szociális készségek két összetevőből állnak: viselkedésmódból (képességekből) és megismerésből (a szituációk átlátásának és felbecsülésének képességéből).

5.6. Szociális képességek listája

A szakemberek a nemzetközi szakirodalomban olvasható értelmezések szerinti szociális készségekről beszélnek, és egyetértenek abban, hogy a gyerekek/tanulók szociális képességét fejleszteni kell, mert erre szüksége van az óvodában, az iskolai életút során, és később a társadalmi életben is. A holland szakemberek az alábbi szociális képességek fejlesztésében állapodtak meg (Legtenberg-Naudts 1994).

15 szociális képesség, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk:

- (1) Beszélgetési képesség. Meghallgatni egymást közbeszólás nélkül.
- (2) Figyelni másokra; megérteni mit érez, mit szeretne a másik. Érdeklődni mások iránt.
- (3) Elfogadni másokat. Egyenrangúként kezelni, elfogadni másságával együtt.
- (4) Akarni együttműködni másokkal. Elfogadni a szabályokat és megállapodásokat.
- (5) Udvariasság. Jó modor. Üdvözlések találkozáskor és elváláskor. Kedvesség.
- (6) Egy helyzettel való megbirkózás. Érvelés.
- (7) Szabályokhoz és megegyezésekhez való alkalmazkodás. Ígéret betartása.
- (8) Ne neved ki, ne sértegedj másokat!
- (9) Felelősek vagyunk az anyagi javakért akkor is, ha nem a miénk.
- (10) Kapcsolatteremtés másokkal.

- (11) Mások megbecsülése, tiszteletadás, kedvesség, bók. Biztatás, bátorítás. Dicséret.
- (12) Tekintettel lenni, esélyt adni másoknak, még ha kevésbé alkalmasak is a feladatra.
- (13) Önuralom.
- (14) Békén hagyni másokat, ha egyedül akarnak maradni.
- (15) Pontosság. Szervezettség. Jó időbeosztás.

Megjegyezzük, hogy az egyes szociális képességek többféle kompetenciát is takarnak, illetve az életkornak megfelelően több (egyre magasabb) szinten leírhatók, kivitelezhetőek. A megnevezett szociális készségek nagymértékben szerepet kapnak a nevelési-oktatási folyamatban. Néha más készségek is szükségesek. Az emberekkel való foglalkozás során fontos feltárni pontosan, milyen szociális képesség hiányzik, milyen körülmények között jelennek meg, milyen mértékű ezeknek a képességeknek a hiánya. Általánosan elfogadott nézet, hogy az életkorral a szociális képesség fokozatosan fejlődik, nő a viselkedési repertoár, finomodnak maguk a készségek is.

5.7. Szociális képességek tanulása: beavatkozási modellek

A gyerekek nagyon sokat tanulnak megfigyelés és imitáció útján, mert látják a felnőtteket, szüleiket, tanáraikat, kortársaikat cselekedni, és utánozzák azokat. A helyes viselkedésmód megtanulására ösztönözhet a helyes/kívánatos magatartás elismerése, megerősítése, pl. a gyerekeknek meg kell tanulnia köszönten a vendégeket, s ha ezt meg is teszi, a szülők dicsérik meg ezért. A dicséret és lelkesedés elismerés a gyerekeknek. Ugyanilyen megerősítést jelent a csoportnak, az egyénnek, ha kívánatos viselkedés után rendszeresen megjutalmazzuk őket. Magyarázatok, instrukciók mutatják, hogy egy gyerek sokféle módon tanulhat meg egy bizonyos viselkedést (Legtenberg-Naudts 1994).

Azaz a szociális képességek tanulásának alapfeltétele, egyrészt, hogy a pedagógus a fent említett következetes magatartásváltoztatás modelljét képes legyen a sajátjában kivitelezni, ezáltal modellt állítani a tanuló számára, másrészt, hogy adott szituációban ne a szokott rutinnal reagáljon a történésekre, ezáltal a tanuló reakciót is a konstruktív megoldások irányába mozdítsa el.

6. Ajánlás

A szociális-emocionális fejlesztő tevékenységet többféle módon végezhethetjük, pl. Hollandiából adaptált modellekkel, melyek szakszerű beavatkozást tesznek lehetővé a pedagógus számára. A modellek szorosan összefüggnek

egymással. Amíg az egyik (lásd 1-es számú melléklet, forrás: CED Hungária Humán Szolgáltató Bt. Győr, archívuma) áttekintően mutatja be a magatartás-változtatás konstruktív modelljének öt fázisát (ami egyben a konstruktív problémamegoldó gondolkodás és cselekvés modellje is), addig a következetes magatartás-változtatás modellje (képzési programokon bemutatjuk és megtanítjuk alkalmazását) három szinten és az egyes fázisokhoz rendelt lépésekben, stratégiákban, technikákban megoldási módot is kínál a szociális kompetencia fejlesztésére (lásd 2-es számú melléklet, forrás: CED Hungária Humán Szolgáltató Bt. Győr, archívuma). A modellt a normál oktatásban részt vevőknek ajánljuk, melyvel az úgynevezett következetes magatartás-változtatást lehet kezdeményezni. Filozófiája: a pedagógus ne csupán regisztrálja a magatartási problémát, hanem feltérképezés, elemzés után felkínált technikák alkalmazásával megtervezze, kivitelezze és értékeli a magatartás-változtatást. A modellben a pedagógus saját magatartását eszközként használja a tanulói viselkedés megváltoztatásához (Legtenberg-Naudts 1994).

1. melléklet

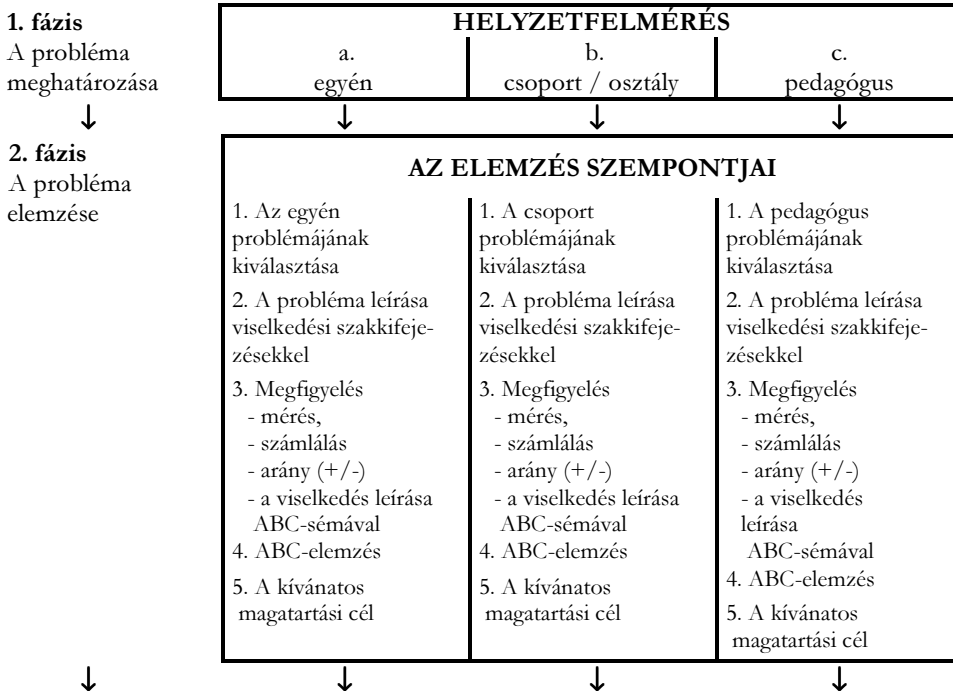
A KONSTRUKTÍV MAGATARTÁS-VÁLTOZTATÁS MODELLJE

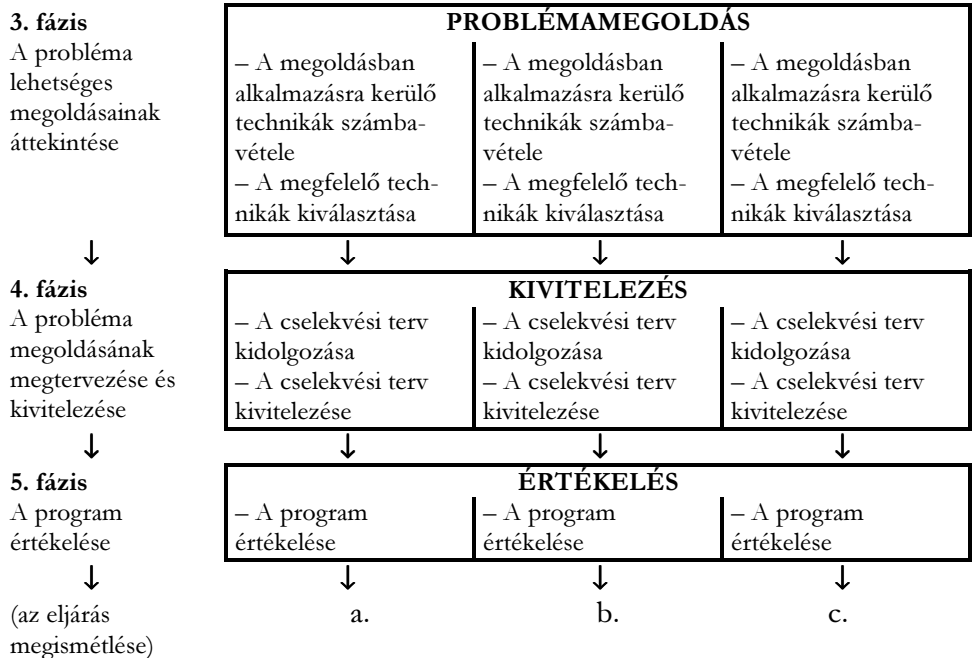
1. fázis A probléma meghatározása	Helyzetfelmérés <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">a.) egyéni</td> <td style="text-align: center;">b.) csoport szint</td> <td style="text-align: center;">c.) pedagógus</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;"> ----- </td> <td></td> </tr> </table>	a.) egyéni	b.) csoport szint	c.) pedagógus	-----		
a.) egyéni	b.) csoport szint	c.) pedagógus					
-----							
2. fázis A probléma elemzése	Az elemzés szempontja – problémaválasztás – problémaleírás – megfigyelés – elemzés – cél meghatározása (lépései)						
3. fázis A probléma lehetséges megoldásainak áttekintése	Problémamegoldás – módok, technikák listája – a megfelelő technika kiválasztása						

4. fázis A probléma megoldásának megtervezése és kivitelezése	Kivitelezés - cselekvési terv • célkitűzés • ütemterv • időterv • technikák - egyeztetések - jutalmazási rendszer
5. fázis A program értékelése	Értékelés - ha teljesült, új probléma következik - ha nem, vissza a modell elejére

2. melléklet

A KÖVETKEZETES MAGATARTÁS-VÁLTOZTATÁS MODELLJE

Bibliográfia

- Annási Ferenc – Görcsné Muzsai Viktória: Szociális–emocionális nevelés. In *A pedagógus személyisége*. Országos konferencia. Sopron, 2000, „Fogjuk a kezéd” Egyesület. 86–91. p.
- Fülöp Márta: A szociális készségek fejlesztésének elméletéről és gyakorlatáról. *Új Pedagógiai Szemle*. 1991/3. sz. 49–59. p.
- Gresham, F. M.: Social skills: conceptual and applied aspects of assesment, training and social validation. In J.C. Witt – S. N. Elliott – F. M. Gresham (eds): *Handbook of behavior therapy in education*. [Viselkedésterápia az oktatásban, kézikönyv.] New York, 1988, Plenum.
- Görcsné Muzsai Viktória: Szociális-emocionális nevelés a tanórán. *Hogyan Tovább? Győr-Moson-Sopron MPI lapja*. 2001/2. sz. 2–4. p.
- Görcsné Muzsai Viktória: *Szociális-emocionális képességfejlesztés*. Győr, 2006a, CED Hungária Humán Szolgáltató Bt. 12. p. /BGR-Füzetek 2./
- Görcsné Muzsai Viktória: *Szociális kompetencia. Tanórai és csoportszobai fejlesztő programok*. Győr, 2006b, CED Hungária Humán Szolgáltató Bt. 40. p. /BGR-Füzetek 4/
- Legtenberg, Ineke – Naudts, Koosje: *Sozial-emotionale Entwicklung*. 1994, CED PI Rotterdam. 56. p. (Kézirat)

Slavenburg, Jan. H.: *Pedagógiai innováció és a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók.* 1996,
Rotterdam, Partners Training & Innovatie. 158 p.